

ko „altaria spiritualia” i „spiritalis ara”, a w prefacji na poświęcenie ołtarza wierni są nazwani „żywym ołtarzem” – „vivum altare”.

Zauważyć należy, że ani w księgach liturgicznych, ani w prawodawstwie liturgicznym nie spotykamy się z terminem „mensa Ecclesiae”. Czyż tej nazwy unikano z obawy zatracenia treści teologicznej, którą posiada ołtarz katolicki? Faktem pozostaje, że pełny obraz naszego ołtarza otrzymujemy tylko wtedy, gdy spoglądamy na niego z perspektywy chrystologicznej i eklezjologicznej. Aspekt eklezjalny wynika z treści teologicznej, zawartej w zwrocie „mensa Domini”. Aspekt ten stanowi nierozłączną całość terminu pawłowego. Stąd dla zaznaczenia tej głębi teologicznej należałoby uwypuklić wymiar eklezjalny ołtarza przez dodanie do terminu „mensa Domini” drugiego terminu „mensa Ecclesiae” i połączyć je spójnikiem „et”, ponieważ ołtarz katolicki jest prawdziwym stołem Pana i Kościoła – „mensa Domini et Ecclesiae”.

Kraków

KS. JÓZEF WACŁAW BOGUNIOWSKI SDS

O. Franciszek Małaczyński OSB

BIZANTYJSKIE I ŁACIŃSKIE WPŁYWY NA LITURGIĘ BOŻEGO GROBU

Obrzędy związane z liturgicznym obchodem pogrzebu Chrystusa w Wielki Piątek powstały i rozwinęły się w obrządkach wschodnich i stamtąd przeniknęły do Kościołów zachodnich. Wszystkie elementy obrzędów złożenia w grobie i podniesienia krzyża występujące w obrządkach wschodnich, później ukazują się w obrządkach łacińskich.

W Jerozolimie nie wznoszono symbolicznego grobu Chrystusa, ponieważ obiektem kultu były relikwie Krzyża świętego i prawdziwy Grób Pański. Natomiast w obrządkach, które kontynuowały tradycje jerozolimskie a nie miały relikwii Krzyża świętego ani prawdziwego Grobu Pańskiego, rozwinęły się obrzędy, które w sposób obrazowy przedstawiały pogrzeb Chrystusa i Jego zmartwychwstanie. Według A. Raesa, znakomitego znawcy liturgii wschodniej, pierwotną formą złożenia i podniesienia krzyża zachowały: liturgia syryjska i maronicka¹. Według zwyczajów syryjskich w Wielki Piątek, po adoracji krzyża, przenoszono go na miejsce nazywane „skałą namaszczenia”, tam posypywano wonnościami i zawijano w biały całun, który przymocowywano fioletową stułą skrzyżowaną na piersiach i na plecach krucyfiksu. Tak zawinięty krzyż biskup składał na noszach, które czterech kapłanów przenosiło w uroczystej procesji do grobu przygotowanego pod głównym ołtarzem. Sam bi-

¹ A. Raes, *La paix pascale dans le rite chaldéen*, L'Orient Syrien 6 (1961) 67—80.

skup składał w tym grobie krzyż, po czym grób zamykał i pieczętował². Bardzo podobne są obrzędy złożenia krzyża w obrządku maronickim, grób jednak nie jest urządzony pod głównym ołtarzem, lecz w nawie kościoła³.

W obrządkach syryjskim i maronickim obiektem złożenia był krzyż. Natomiast w liturgii bizantyjskiej zjawił się całun z wizerunkiem martwego Chrystusa. W liturgii bizantyjskiej po Nieszporach Wielkiego Piątku śpiewa się tzw. *apolytikon* opowiadający o zdjęciu Ciała Chrystusa z krzyża i złożeniu go w grobie Józefa z Arymatei. Następuje procesja, w czasie której główny celebrans niesie księgę Ewangelii, a koncelebrujący lub asystujący niosą *epitaphion*, tj. święty Całun, na którym wymalowana jest postać zmarłego Chrystusa. Procesja udaje się do przygotowanego grobu, w którym składa się Całun i Ewangelię. Celebrans okadza Całun i kropi wodą różaną, po czym otacza się grób kwiatami, a wierni podchodzą do grobu i adornują Całun. Następną noc odbywa się żałobna wigilia ze śpiewem psalmu 118 charakterystycznego dla liturgii za zmarłych w tym obrządku⁴.

W Kościele zachodnim najstarsze świadectwa o istnieniu obrzędów przedstawiających pogrzeb Chrystusa i Jego zmartwychwstanie pochodzą z wieku X, z krajów środkowej Europy. Istniały dwie formy tego obrzędu. Pierwsza, to złożenie w grobie krzyża i jego podniesienie w Niedzielę Zmartwychwstania⁵, druga forma, to złożenie w grobie i uroczyste wyniesienie Eucharystii⁶. Wkrótce połączono w symbolicznym grobie obydwie obiekty krzyż i Najśw. Sakrament. W tej formie obrzędu symbolicznego pogrzebu Chrystusa weszły w użycie diecezji polskich. Do XV wieku składano w Bożym Grobie krzyż, przy końcu XV wieku dołączono Najśw. Sakrament⁷. W ciągu XVI wieku nastąpiła zamiana krzyża na figurę Zmartwychwstałego, a później na figurę zmarłego Chrystusa. Ta zamiana, która dokonała się w całej Europie środkowej po epoce wypraw krzyżowych, prawdopodobnie powstała pod wpływem tradycji bizantyjskiej.

Przy końcu wieku XVI w całej prowincji gnieźnieńskiej krzyż lub figura stanowią drugorzędny obiekt złożenia w grobie. Obiektem pierwszorzędnym jest Najśw. Sakrament⁸.

W związku z rozwojem kultu Najśw. Sakramentu zaczęto wystawiać Go w Bożym Grobie w monstrancji. Na terenie polskim najstarszy zapis tej zmia-

² G. Khouri-Sarkis, *La semaine sainte dans l'Eglise syrienne*, LMD 41 (1955) 96—117.

³ S. Borgia, *De Cruce Vaticana ex dono Iustini Augusti*. Appendix: *Ritus salutatio-nis Crucis in Ecclesia Antiochena Syrorum servatus*, Romae 1759.

⁴ I.H. Dalmais, *Le Triduum Sacrum dans la liturgie byzantine*, LMD 41 (1955) 118nn.

⁵ *Regularis Concordia Anglicae Nationis Monachorum Sanctimonialiumque*, edidit T. Symons, London 1953.

⁶ PL 135, 1002—1058.

⁷ *Missale Cracoviense*, Cracoviae 1509, fol. 102 r.

⁸ *Agendorum Ecclesiasticorum liber in usum provinciae Gnesnensis conscriptus*, Coloniae 1579, Pars 2 65 sq.

ny znajdujemy w Breviarzu Płockim z roku 1520. Konsekwentnie procesja rezurekcyjna odbywała się również z monstrancją⁹.

Gdy obrządek rzymski wkroczył na ziemię halicką, a potem przez unię Polski z Litwą na inne ziemie ukraińskie i białoruskie, nastąpiła konfrontacja tradycji rzymskich i bizantyjsko-słowiańskich.

Wystawienie Eucharystii w Bożym Grobie w kościołach obrządku bizantyjsko-słowiańskiego istniejących w obrębie Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, zjednoczonych ze Stolicą Apostolską przez unię brzeską w roku 1596.

Tradycję obrządku bizantyjskiego poddał krytyce Kasjan Sakowicz, archimandryta klasztoru bizantyjsko-słowiańskiego w Dubnie. W roku 1641 przeszedł on na obrządek rzymski i w roku następnym opublikował książkę, w której atakował przede wszystkim zwyczaje cerkwi prawosławnej, lecz nie oszczędzał również zwyczajów cerkwi unickiej¹⁰. W książce tej zalecał wystawienie Najśw. Sakramentu w Bożym Grobie tymi słowami: „Schizmatycy nie wystawiają w grobie Ciała Pańskiego, natomiast prosty lud, a nawet duchowieństwo, adorują grób jakby tam był Najśw. Sakrament i na kolanach całują święty Całun. Koniecznie zatem należy wystawić Najśw. Sakrament w grobie, aby tam oddawano prawdziwy kult Męce Pana Jezusa”¹¹.

Zarzut Sakowicza nie jest uzasadniony, ponieważ w obrządku bizantyjskim często składa się ukłony i pada się na twarz przed ikonami. Ponieważ jednak w cerkwi unickiej usiłowano asymilować zwyczaje Kościoła rzymskiego, metropolita kijowski Cyprian Zochowskyj (+ 1693) w księdze *Liturgikon* wydanej w Wilnie w roku 1692 przepisał dla swojej prowincji obrzędy złożenia w grobie i podniesienia z grobu podobne do obrzędów łacińskich zawartych w *Rytuale Piotrkowskim*¹². W Wielki Czwartek kapłan ma konsekrować dwie profsory, jedną dla Mszy tego dnia, drugą do wystawienia w grobie. W Wielki Piątek po niesporach kapłan odziany w szaty czarnej barwy przystępuje do ołtarza, okadza Najśw. Sakrament przechowany w puszcze, otrzymuje welon naramienny i przyjmuje puszkę z rąk diakona. Ze śpiewem troparu „Dostojny Józef” wyrusza procesja, w której dwaj kapłani niosą święty Całun, za nimi postępują dwaj diakoni okadzający Najśw. Sakrament niesiony przez celebransa pod baldachimem. Procesja wychodzi z cerkwi, okrąża ją, wraca do wewnątrz i zdąża do miejsca, w którym przygotowano grób. Tam diakon wystawia puszkę z Najśw. Sakramentem ponad świętym Całunem. Eucharystia

⁹ *Horarum Canoniarum liber dictus Viaticus secundum veram rubricam seu notulam insignis Ecclesiae Cathedralis Plocensis, Cracoviae 1520, fol. 141.*

¹⁰ C. Sakowicz, *Epanorthosis seu Perspectiva et declaratio errorum, haeresium ac superstitionum, quae in Graeco-Ruthena Ecclesia Disunita cum in articulis fidei tum in administratione Sacramentorum ac in aliis Ritibus et Caeremoniis reperiuntur, Cracoviae 1642.*

¹¹ Cytowane według: I. Praszko, *De Ecclesia Ruthena catholica sede metropolitana vacante 1655—1665. Appendix: Vicissitudines ritus byzantino-slavici s. XVII in Ecclesia Ruthena catholica, Romae 1944, 289.*

¹² *Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae Caeremoniarum ex decreto Synodi Provincialis Petricoviensis ad uniformem Ecclesiarum Regni Poloniae usum recens editum, Cracoviae 1631.*

zostaje wystawiona aż do Jutrzni Zmartwychwstania. Przed Jutrznia odbywa się uroczysta procesja z Najśw. Sakramentem i świętym Całunem.

Słusznie zauważono, że procesja z Najśw. Sakramentem, Jego wystawienie w grobie, użycie welonu i baldachimu oraz szat czarnej barwy, a także ceremonie procesji i wystawienia zostały wzięte z obrządku łacińskiego¹³.

W wiekach następnych pod wpływem obrządku łacińskiego liczne cerkwie obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w Polsce wprowadziły w Bożym Grobie wystawienie Najśw. Sakramentu w monstrancji. Zwyczaj ten przetrwał do naszych czasów. W latach drugiej wojny światowej w cerkwi metropolitalnej we Lwowie wystawiono w Bożym Grobie Najśw. Sakrament w puszcze, natomiast w cerkwi seminarium duchownego i w cerkwiach parafialnych używano monstrancji.

Możemy zatem stwierdzić, że w liturgii Triduum Paschalnego na terenie Polski istniały wzajemne wpływy. Z obrządków wschodnich – jakkolwiek drogą okrężną przez zachód Europy – Polska przyjęła samą ideę Bożego Grobu i wizerunek Chrystusa umarłego, natomiast unicki obrządek bizantyjsko-słowiański przyjął od Kościoła zachodniego wystawienie Najśw. Sakramentu w Bożym Grobie i eucharystyczną procesję zmartwychwstania.

Kraków–Tyniec

O. FRANCISZEK MAŁACZYŃSKI OSB

¹³ I. Praszko, dz. cyt., 289—290.

Ks. Bogusław Nadolski TChr

DRUGIE WYDANIE TYPICZNE OBRZĘDÓW ŚWIĘCEŃ (1989)

Wkrótce po ukazaniu *Ordo* w 1968 r. pojawiły się głosy krytyczne szczególnie w odniesieniu do ordynacji prezbitera, a konkretnie do modlitwy poświęcającej. Po kilku latach powołano specjalną komisję, której zlecono rozpatrzenie krytycznych uwag i rewizję całego *Ordo*. Wynikiem tych prac, którym przewodniczył m.in. Bruno Kleinheyser, emrytowany już dziś profesor liturgiki na uniwersytecie w Regensburgu, było opublikowanie nowej edycji typicznej *Ordo* 29 czerwca 1989 r. Tekst uprzednio zatwierdził Jan Paweł II (10 maja 1989 r.). Ten sam papież posłużył się po raz pierwszy tym *Obrzędem* udzielając święceń prezbiteratu w dniu 18 maja 1989 r. Poniżej chcemy wskazać na zasadnicze elementy nowego *Ordo* zanim ukaże się tłumaczenie polskie.

Ordo nosi tytuł: *De ordinatione episcopi, presbyterorum et diaconorum*, (editio typica altera). Obejmuje ono: Dekret podpisany przez prefekta Kongregacji Kultu Bożego i sakramentów, kardynała Edwarda Martinezę; Wprowadzenie ogólne (11 numerów); Uwagi (*Praenotanda*) do poszczególnych rozdziałów, które traktują o danym święceniu (III rozdziały) z podaniem tekstów